

XIX. DOBA NÁRODNÍHO OBROZENÍ

NÁRODNÍ OBROZENÍ

V českých zemích vládli od roku 1526 Habsburkové. Statky Čechů, kteří po bitvě na Bílé hoře odešli z vlasti, připadly německé šlechtě. Šlechtici i bohatí měšťané mluvili pouze německy. Češtinu užívali pouze lidé na venkově a chudí obyvatelé měst. Postupně začalo ubývat knih psaných česky. To se začalo projevat i v českém jazyce. Čeština přestala mít pojmenování pro mnohé pojmy z běžného života.

Obrat nastal až koncem 18. století. Mnoho vzdělaných Čechů si uvědomovalo, jaký význam má český jazyk pro českou kulturu a zachování českého národa. Někteří učenci začali proto češtinu důkladně studovat, začali vytvářet nová česká slova a snažili se dokázat, že čeština se vyrovná jiným jazykům. Postupně začalo přibývat knížek psaných v češtině a objevují se první česky psaná vědecká díla. (Do té doby byla psána v latině nebo němčině.)

Období konce 18. a velké části 19. století bývá nazýváno **dobou národního obrození** nebo „národního vzkříšení“.

Za to, že dnes mluvíme česky, vdčíme snaze českých vědců, spisovatelů a dalších **národních obrozenců** z konce 18. a z 19. století. Zapamatujte si jména některých z nich:

Josef Dobrovský – autor první mluvnice českého jazyka.

Karel Hynek Mácha – zakladatel českého básnictví, autor básnické skladby **Máj**.

Josef Kajetán Tyl – autor divadelních her, novinář, napsal text písně **Kde domov můj**.

Karel Jaromír Erben – sběratel českých pohádek, autor sbírky **Kytice**.

Božena Němcová – první významná česká spisovatelka, autorka díla **Babička**.

Karel Havlíček – Borovský – novinář a básník, autor řady satirických **epigramů**.

Jan Neruda – novinář, básník, spisovatel; nejznámější dílo: **Povídky malostranské**.

Bedřich Smetana – hudební skladatel, autor opery **Prodaná nevěsta**.

Mikoláš Aleš – malíř, kreslíř, zobrazoval život, zvyky a tradice českého národa.

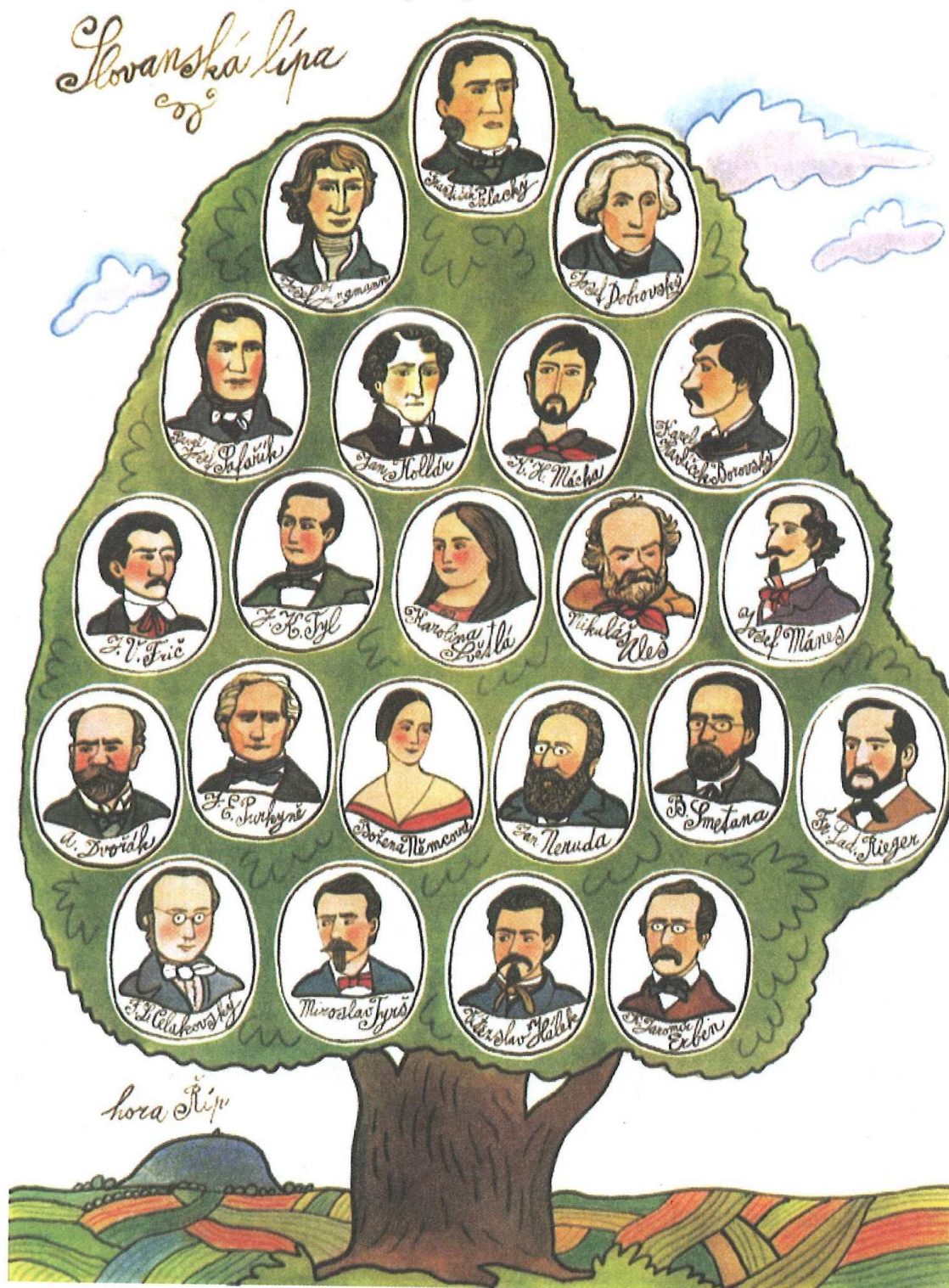
DEVATENÁCTÉ STOLETÍ A KNIHY

Zdeněk Adla, Pavel Zátka, Jiří Černý, Jiří Kalousek

Kdybychom dali na jednu hromadu všechny knihy, které kdy vyšly, byla by to asi největší hora světa. Sotva by se našel horolezec, který by ji dokázal zlézt. Jenomže z knih se nedělají hory, po knihách se neleze. Knihy se čtou, hlavně dobré knihy. Na ty špatné lidé časem zapomínají. Zkrátka, je to s nimi jako se vším. Těch dobrých je vždycky méně. A takových, které si lidé rádi přečtou třeba i za sto let, bývá ještě méně.

V některých dobách to dokonce vypadalo, jako by se ani nerodili spisovatelé. V jiných, jako by se zase rodili sami spisovatelé.

Devatenácté století bylo stoletím probuzeného českého jazyka. Na spisovatele bylo bohaté jako žádné jiné předtím.

(Obrázky z českých dějin a pověstí, ilustroval Jiří Kalousek)

V Čítance 3 jste se seznámili s písní **Kde domov můj**. Víte, kdo je autorem jejího textu?

JOSEF KAJETÁN TYL

Jiří Černý, Pavel Zátka, Zdeněk Adla, Jiří Kalousek

Rodným městem Josefa Kajetána Tyla, českého spisovatele a vlastence, byla Kutná Hora. Starobylé město a jeho bohaté dějiny na Tyla trvale zapůsobily.

V rodině, ve které se v roce 1808 narodil, se pěstovala hudba, četly se české knížky. Když přijeli do Kutné Hory kočovní herci, brával otec malého Josefa Kajetána na představení.

Divadlo chlapeci učarovalo. Začal provozovat s kamarády svá první představení. Později ho poslali studovat na gymnázium do Prahy.

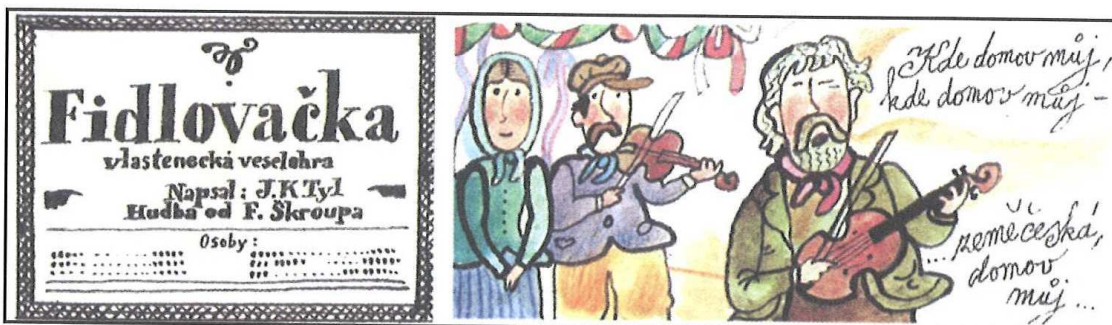
Ale Tylovi se v Praze nelíbilo. V té době učil na hradeckém gymnáziu známý spisovatel divadelních her, Václav Kliment Klicpera. Za ním se Tyl vypravil.

U Klicpery se Tyl nakonec nejen učil, ale také bydlel. Ale hlavně – začal psát. Láska k divadlu brzy odsunula všechno ostatní stranou.

Tyl zanechal studií a vydal se s českou kočovnou společností po venkově. Konečně mohl provozovat české divadlo pro české obecnstvo.

Po dvou letech se vrátil do Prahy a brzy stanul v čele vlasteneckého života. Hrál a řídil divadlo a napsal pro ně řadu her. V jedné – Fidlovačce, se poprvé zpívala naše národní hymna.

Tehdejší doba však českým vlastencům nepřála. Úřady Tylovo divadlo rozpustily. Tyl pak založil kočovnou společnost a až do své smrti roku 1856 hrál divadlo po českém venkově.

(Obrázky z českých dějin a pověstí, ilustroval Jiří Kalousek)

KAREL JAROMÍR ERBEN (1811 – 1870)

O Karlu Jaromíru Erbenovi jste se už v minulém ročníku dozvěděli, že se zabýval shromažďováním lidových písní, pohádek a pověstí. Pohádky, které zapsal (např. O Zlatovlásce; Dlouhý, Široký a Bystrozraký), patří dodnes k nejoblíbenějším. Na základě lidových pověstí vytvořil Erben řadu delších dějových básní, tzv. **balad**, vydaných ve sbírce s názvem **Kytice**.

POLEDNICE

Karel Jaromír Erben

U lavice dítě stálo,
z plna hrdla křičelo.
„Bodejž jsi jen trochu málo,
ty cikáně, mlčelo!

Poledne v tom okamžení,
táta přijde z roboty:
a mně hasne u vaření
pro tebe, ty zlobo, ty!

Mlč! Hle husar a kočárek –
hrej si! – tu máš kohouta!“
Než kohout, vůz i husárek
bouch, bác! letí do kouta.

A zas do hrozného křiku –
„I bodejž tě sršeň sám – !
Že na tebe, nezvedníku,
Polednici zavolám!

Pojď si proň, ty Polednice,
pojď, vem si ho, zlostníka!“
A hle, tu kdos u světnice
dvěře zlehka odmyká.

Malá, hnědá, tváře divé
pod plachetkou osoba;
o berličce, hnáty křivé,
hlas – vichřice podoba!

„Dej sem dítě!“ – „Kriste Pane,
odpusť hříchy hříšníci!“
Divže smrt ji neovane,
ejhle tuť – Polednici!

Ke stolu se plíží tiše
Polednice jako stín:
matka hrůzou sotva dýše
dítě chopíc na svůj klín.

A vinouc je, zpět pohlíží
běda, běda dítěti!
Polednice blíž se plíží,
blíž – a již je v zápětí.

Již vztahuje po něm ruku
matka tisknouc ramena:
„Pro Kristovu drahou muku!“
klesá smyslů zbavena.

Tu slyš: jedna – druhá – třetí –
poledne zvon udeří;
klika cvakla, dvěře letí –
táta vchází do dveří.

Ve mdlobách tu matka leží,
k ňadrám dítě přimknuté:
matku vzkřísil ještě stěží,
avšak dítě – zalknuté.

(Kytice)

Balada je delší báseň s většinou smutným, ponurým dějem. Hrdinové balad se často střetávají s nadpřirozenými silami. Nadpřirozené síly většinou vítězí a balada má smutný konec.

POLEDNICE PRAVÁ

Vítězslava Klimentová

Přečtěte si, jak si hlavní postavu Erbenovy balady představuje současná spisovatelka Vítězslava Klimentová ve svém slovníku strašidel.

Polednice pravá je naše nejvzácnější strašidlo, protože už téměř vymizelo prostředí, ve kterém je schopna přežít. Navíc je její vzhled tak nepříjemný, že odpuzuje i jedince vlastního druhu, a tak není znám případ, že by se v tomto století vůbec rozmnožovala. Polednici je možno potkat v plném létě, hlavně před bouřkou, na polních cestách, u Božích muk, na mezích pod šípkovým keřem a na podobných místech.

Dříve se jí sekáči pracující na polích vyhýbali z obavy před uřknutím. Lze zodpovědně prohlásit, že takzvané „uřknutí“ nezpůsobuje Polednice ze zlé vůle, ale vždy se jedná o šok z jejího zjevu, který bývá ještě umocněn černými bouřkovými mračny, šikmým žlutavým osvětlením a vzdáleným hřměním.

Dnes už je setkání s Polednicí nesmírně vzácné a řídké. Živí se obilím a ostatními polními plodinami, ale jen střídmě. Zjevuje se rychle a stejně rychle opět mizí. Takže si člověk není jist, jestli se mu to jen nezdálo.

(Lexikon ohrožených druhů strašidel, ilustrovala Vítězslava Klimentová)

1. Kde se podle autorky můžeme setkat s Polednicí?
2. Porovnejte popis Polednice u obou spisovatelů.
3. Jaká další strašidla byste zařadili do Lexikonu strašidel?

BOŽENA NĚMCOVÁ

Jiří Černý, Pavel Zátka, Zdeněk Adla, Jiří Kalousek

Božena Němcová ráda vzpomínala na dobu, kdy jí ještě říkali Barunka Panklová a kdy žila v pohádkovém údolí. Těmi vzpomínkami později naplnila svou nejhezčí knížku – Babičku.

To údolí se jmenovalo Ratibořické a domku, kde Barunka bydlela s rodiči a sourozenci, se říkalo Staré Bělidlo. Časem se k nim přistěhovala i babička, tu měla Barunka nejraději.

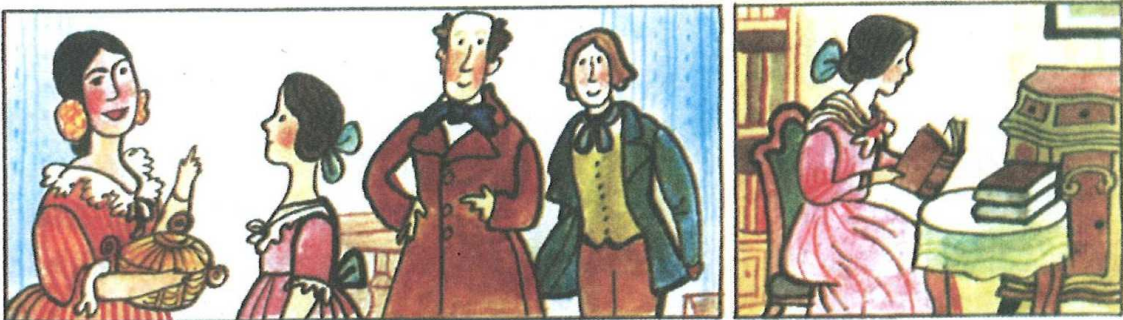
Brzy po babiččině příjezdu nastoupila Barunka první cestu do školy. Trochu se bála a chtěla jít „až zítra“. Škola byla kus cesty, v České Skalici.

Zpočátku se Barunce nelíbilo sedět v lavici a poslouchat. Měla hlavu plnou her a babiččiny pohádek. Časem se to však změnilo. Nakonec pan učitel zapsal Barunku do zlaté školní knihy.

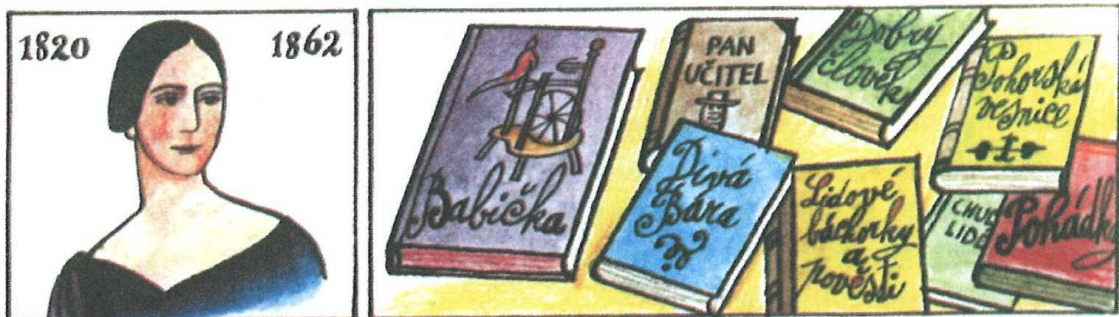
Barunka vychodila školu a tatínek ji odvezl do Chvalkovic na vychování. Měla se naučit panským způsobům, němčině, na klavír a také šití a vaření. Z Barunky měla být „slečna Betty“.

Tři roky žila Barunka v Chvalkovicích. Všem se učila, ale ze všeho nejraději četla. V zámecké knihovně ležely spousty knih a Barunka četla všechno, co našla.

Když se vrátila do Ratibořic, rodiče jí brzy našli ženicha. Toho dne, kdy se z Barunky Panklové stala Božena Němcová, zmizelo nenávratně i její šťastné dětství.

Život největší české spisovatelky Boženy Němcové nebyl příliš šťastný. Přesto byl bohatý. Na krásné knížky, které napsala, a krásné příběhy a vzpomínky, které do nich vložila.

(Obrázky z českých dějin a pověstí,
ilustroval Jiří Kalousek)

Pamatujete si z loňské čítanky, jak se jmenuje nejznámější dílo spisovatelky Boženy Němcové? O kom v této knize píše? Kde se odehrává děj příběhu? Kdo z vás ví, jak se jmenuje dívčí hrdinka této knihy, která představuje spisovatelku v dětství?

PŘEDVEČER SVATOJÁNSKÝ

Božena Němcová

V babiččině světnici jako v zahradě, kam se člověk obrátí, všude plno růží, rezedy, střemchy i jiného rozmanitého kvítí a mezi tím celé náruče dubových listů. Barunka, Mančinka vážou kytice a Cilka vije veliký věnec. Na lavici u kamen sedí Adélka s chlapci a odříkávají si přání.

Je předvečer svatojánský, druhého dne je otcův svátek, slavný to rodině den. Ten den sezval si pan Prošek své nejmilejší přátele na hostinu, to byl už obyčej. Proto byl takový rámus po celém stavení.

Vorša drhla a smežčila, aby nebylo ani prášku nikde, Bětka pařila drůbež, paní pekla koláče a babička přihlížela tu k těstu, tu k peci, tu k drůbeži; jí bylo všude třeba. Barunka prosila, aby babička zavolala Jana ven, že jim nedá pokoje, a když byl venku, nařikala Bětka a Vorša, že se jim plete pod nohama. Vilím chtěl, aby ho babička vyslyšala, Adélka chytala ji za faldy, škemrajíc o koláč, a na dvoře krákaly slepice, dávajíce znamení, že chtějí na hřad.

„Pro pána krále, vždyť pak nemohu všem všudy najednou posloužit!“ nařikala si ubohá babička.

Tu volá Vorša: „Pán jde domů! – Pletačky se zamknou, paní uklízí, co ještě tajemstvím zůstat má, a babička prikazuje dětem: „Ne potom abyste tatínkovi všecko vybreptaly!“

Otec přichází na dvorek, děti jdou mu vstříc, ale když jim dává otec dobrý večír a po matce se táže, zůstanou zaraženy stát, nevědí, co mají říci, aby nevyzradily tajemství. Adélka ale, tatínkův mazánek, jde přece k němu, a když ji bere do náručí, šeptá mu:

„Maminka peče s babičkou koláče, zítra bude tvůj svátek.“

„No počkej,“ přetrhnou jí chlapci slovo, „ty dostaneš, povědít to,“ a běží žalovat mamince. Adélka zčervená, zaražena sedí na otcovu loktu, až konečně se pustí do pláče.

„No, neplač,“ chlácholí ji otec; „vždyť já to vím, že je můj svátek a že peče matka koláče...“

Paní Prošková odběhla, pan Prošek uvázal koně u stromu, donesl ven stolek a za chvíli přišel pan myslivec s velikou poklonou a pan mlynář s velikým upejpáním, když se ho ale paní kněžna ptala, jak se mele, mnoho-li užitku mu mlýn nese, byl ve svém živlu a tak se osmělil, že podal kněžně šňupec tabáku.

Když kněžna s každým vlídně promluvila, přijmula od paní Proškové koláč a od babičky sklenici smetany.

Děti zatím obklopily Jana, který jim ukazoval svoje zvířata, a komtesa Hortensie stála u nich, těšila se

z radosti a z obdivu jejich, a odpovídala na každou jejich otázku.

„Maminko, podívejte se, to je naše srnka!“ volal myslivcův Bertík na matku, když jim ukazoval srnu, a matky i děti sestrčily hlavy do knihy.

„Sultán! To je Sultán!“ zvolal Vilém nad obrázkem psa, a když na to vykřiknutí Sultán přiběhl, ukazoval mu Jeník knihu: „Vidíš, to jsi ty!“

*(Babička,
ilustroval Adolf Kašpar)*

1. Na co se celá rodina připravovala?
2. Poznáte z textu, jak se jmenoval Barunčin tatínek?
3. Jak se jmenovali sourozenci nejstarší Barunky?
4. Jak se jmenovali psi Prošků?
5. V kalendáři zjistíte, kterého dne měl tatínek Jan svátek.

Svatojánská noc

Lidé v minulosti věřili, že večer před svátkem svatého Jana (24. června od půlnoci) má kouzelnou moc. Byli přesvědčeni, že se během této noci otevírají úkryty s dávno zapomenutými poklady. Je prý možné najít je v rozestupujících se skalách nebo pod zlatavě zářícím kapradím. O svatojánské noci se také vydávali trhat léčivé byliny, protože věřili, že tak budou mít větší hojivé účinky.

24. červen, kdy má podle kalendáře svátek Jan, je mimořádný tím, že se v tento dne podle křesťanské tradice narodil svatý Jan Křtitel. Podle vyprávění v bibli chodil tento předchůdce Ježíše Krista mezi lidi a nabádal je, aby žili lépe, bez hříchů. Jako první prováděl křest vodou z řeky Jordán a pokřtil prý také Ježíše Krista. V jeho tradici pokračují lidé dodnes a na důkaz příklonění se k Bohu přijímají v kostelích křest.